

ЕТИКА ЕТНОЛОГА У ДОСЛІДЖЕННІ ТЕМ СУЧАСНОСТІ

У статті йдеться про поняття етики дослідника та її виявів у ході етнологічного дослідження. Тема є актуальною з огляду на розширення рамок сучасних етнологічних досліджень та звернення до тем, які є суперечливими та провокативними, а отже вимагають від науковця особливих підходів

Ключові слова: етика, етика дослідження, Кодекс професійної етики етnologа.

Постать дослідника, науковця традиційно асоціюється із особистістю інтелігентною, освіченою та ерудованою. Однак становлення професіонала своєї справи не обходиться без пошуку найбільш оптимальних шляхів отримання інформації та порозуміння із респондентами. Для цього існують гласні та негласні приписи, якими керується етнолог у своїй професійній діяльності. Отже поняття дотримання етики постає перед дослідником у ході спілкування із інформатором, під час фіксації та відтворення отриманої інформації, а надто коли йдеться про суперечливі теми сучасності, які часто торкаються табуованих понять.

Особливої толерантності та пильності, застосування етичних приписів дослідником вимагає вивчення суперечливих тем, що стосуються провокативних питань. Серед них – питання тілесності та сексуальності, гендерної рівності та насилля. Сюди ж відносимо тему, яка досліджується автором статті та стосується вуличного настінного малярства, явища, яке офіційно визнається нелегальним. За цих обставин важливо виступати гарантом дотримання інтересів респондента, вміло маневрувати між поняттями публічності й таємниці з огляду на специфіку кола опитаних, серед яких автори графіті (явища забороненого та несанкціонованого), які могли б виявити бажання не розголошувати своїх імен. Таким чином, перед автором постає завдання викликати довіру, пояснити важливість наданої респондентом інформації, акцентувати на її унікальності, не дивлячись на наявні сленгові слова та, здавалось би, «не академічність» останньої.

Найбільш загальним чином поняття «етики» можна визначити як прийнятні норми поведінки, на протигагу поведінці неприйнятній. Етичні норми порівнюють із здоровим глуздом, якого навчаються люди у різних соціальних середовищах – школі, церкві, удома.

Національний інститут наук про здоров'я навколишнього середовища (National Institute of Environmental Health Sciences)¹ описує етику, окрім загальноприйнятого визначення, також як метод або процедуру прийняття рішення про те, як діяти при вирішенні складних завдань та проблем.

Серед дисциплін, які вивчають норми поведінки та питання етики, перш за все слід назвати психологію, філософію, теологію, етнологію та соціологію. Існує спеціалізована дисципліна, дослідницька етика, яка вивчає етичні норми, призначені служити цілям дослідження гуманітарних наук². На відміну від правових норм, якими регулюється поведінка людей з точки зору юриспруденції, етичні норми є поняттям більш широким та неформальним.

Кожна дисципліна та професія, інституція пропонує свої більш вузькі приписи та правила, норми поведінки, завдяки яким оптимізується процес досягнення поставлених цілей у конкретній галузі. Завдяки останнім стає можливим координування діяльності членами спільноти, встановлення суспільної довіри до тієї чи іншої дисципліни, галузі. Серед найбільш яскравих прикладів назовемо Клятву Гіппократа³, звід етичних принципів, яким багато років керуються спеціалісти медичної галузі у своїй професійній діяльності.

У галузі етнології було сформульовано свої приписи, виходячи із специфіки та особливостей наукової сфери. Їх упорядковано у Кодексі професійної етики етнографів⁴ й затверджено 1992 року Міжнародним науковим братством українських етнографів, антропологів, демографів. На них при дослідженні обраної теми опирався й автор даної статті.

Приписи Кодексу звучать наступним чином:

1. Виявляючи відданість етнографічній науці, етнограф має проїнятися глибокою повагою та занепокоєнням долею народу, що ним вивчається, чутливістю до його цінностей та інтересів, вірою у нього.

2. Етнографу слід усвідомити ключовий постулат: щоб будувати новий світ, потрібно знати минуле, котре підтверджує ідею про єдність людства за всього його етнічного розмаїття; отже, він має проїнятися почуттям відповідальності за долю всієї людської цивілізації перед загрозою глобальних соціально-культурних катастроф та міжнаціональних конфліктів.

3. Повертаючи народів отримані від нього ж інформацію та знання: не нашкодь йому; не формулюй проблему там, де її не бачить сам народ; не бери на себе функції самого народу.

4. Не роби собі кумира зі свого народу, своєї релігії, своєї культури. Знай, що всі люди потенційно рівні. Хто знає один народ – не знає жодного народу, хто знає одну релігію, одну культуру – не знає жодної.

5. В силу того, що етнографія логічно підводить до висновку про мінливість і водночас про спадковість будь-якого погляду, усякого явища суспільного життя, етнограф повинен бути вогором будь-якого консерватизму, як і усякого нігілізму.

6. Не профануй науки, не паплюж етнографії кар'єризмом: справжнім етнографом може бути лише той, кого живить ентузіазм у науці, любов до людства і людини.

7. Не промовляй неправдивого свідчення на ближнього свого, на інші народи, на їхній характер, обряди, звичаї. Люби ближнього більше, ніж самого себе.

8. Не вбивай науки фальсифікацією фактів, поверховими, неточними спостереженнями, скороспілими висновками.

9. Шануй великих попередників, учителів у науковому та громадському житті, аби й тебе шанували по заслугах твоїх.

10. Етнографія – вінець усіх гуманітарних наук, оскільки вона всебічно вивчає всі народи і все людство у його минулому та сьогоденні з гуманістичних, людських позицій.

Кодекс, прийнятий більше двадцяти років тому, актуальний і сьогодні. Його приписи мають зв'язок не лише із класичними етнологічними темами, а й із сучасними дослідженнями, які стосуються глобалізму та урбанізму, прогресивних тенденцій та суспільних змін.

Автор статті керувався Кодексом при дослідженні обраної теми з низки причин. По-перше, з метою переконання у правильності вибору теми дослідження та її актуальності, так як один із підпунктів кодексу говорить «не формулюй проблему там, де її не бачить сам народ». Це означає, що переписування та суцільна теорія не мають наукової ваги та практичного значення. Необхідно розширювати тематичні рамки, звертатись до нових джерел, говорити про актуальні та гострі проблеми. До останніх можемо віднести й визначення місця графіті у культурі сучасного міста. Вуличне настінне малярство сприймається містянами неоднозначно, викликаючи як осуд так і схвалення. Існування цього явища як частини культури сьогодення, його історична трансформація є свідченням нових процесів та змін у суспільстві; воно акумулює головні події культурного та політичного життя соціуму та міста й заслуговує на глибинне дослідження.

По-друге, аби визначитись із вірним сценарієм дій у дослідженні теми та відповідними етичними приписами у ході польових досліджень, зокрема при проведенні анкетування, інтерв'ю, а отже в ході встановлення контакту із інформаторами та отримання необхідної інформації. Кодекс проголошує важливість збереження дослідником об'єктивності, закликає не образити почуття відповідача та не нашкодити йому, подавати правдиву інформацію. Про важливість «захисту інформатора» говорить у своїй праці «Емпіричні дослідження як «ризик шкоди»: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи» і дослідниця О. Боряк⁵. У статті акцентується увага на усвідомленні відповідальності за тих людей, які пропонують нові знання, віддаючи свій час та сили, аби допомогти провести дослідження.

Оскільки тема дослідження торкається явища, яке офіційно суперечить закону, то автор із особливою увагою мусив врахувати усі етичні нюанси, про які йдеться у Кодексі. Спілкуючись із інформаторами слід бути особливо обережним у своїх запитаннях. Не нав'язувати тієї чи іншої думки, не давати оцінок, не тиснути на респондента. Серед інших завдань, що постають перед дослідником – створення питальника, зрозумілого та простого для сприйняття: без вживання незнайомих слів та специфічної термінології; з використанням запитань, які не заплутують відповідача, натомість найточніше розкривають точку зору, не несуть шкоду відповідачеві, не є двозначними або такими, що містять у собі відповідь.

Дотримання етичних норм сучасним етнологом-дослідником означає правдиве висвітлення наукових фактів та інформації, отриманої в ході спілкування із респондентом. Це важливо з огляду на отримання дійсної картини дослідження, без підміни результатів опитування та підробок даних. Один із пунктів Кодексу акцентує увагу на необхідності відмови від фальсифікації фактів, поверхневих та неточних спостережень. Дослідниця О. Боряк у згаданій вище праці посилається на положення документу «Людина як об'єкт захисту» (Human Subjects Protection)

та говорить про заборону будь-яких маніпуляцій дослідником. Польова робота відрізняється від лабораторної, де логарифм підміни даних неможливий. Це означає, що від дослідника-польовика очікують сумлінності та правдивості, дотримання принципів етики та моралі, формування ґрунтовних, а не скороспілих висновків.

Разом із тим, дотримання етичних приписів дослідником може сприяти зменшенню кількості зібраного матеріалу. Науковець, який у ході збору інформації обмежує себе ідеологічними, етичними рамками, керується нормами цензури, залишає поза увагою дані, які мають неабиякий науковий сенс. Дослідниця О. Бріцина у праці «Сучасні аспекти методики збирання народної прози»⁶ наголошує на тому, що через існування хибних стереотипів щодо збору етнографічного матеріалу багато цікавої інформації залишається поза увагою, а саме у ній нерідко міститься ключ до розуміння закономірностей традицій.

Про графіті, згідно з усталеною традицією, говорять у негативній конотації як про щось шкідливе та те, що суперечить нормам культури. Попри наявні стереотипи та упередження автор вирішив провести дослідження теми, за допомогою проведення анкетування розкрити змістовний бік явища та прослідкувати ставлення до культурного вияву містян. При цьому автор намагався враховувати контекст та інформацію «навколо питальника», що проливає світло на стиль спілкування, світогляд творців настінного малярства, настрої його спостерігачів. Автор прагнув зберегти оригінальні тексти та малюнки, відповіді респондентів зі збереженням сленгу, нецензурних висловів, у яких нерідко десакралізуються теми смерті, релігії, любові. Такий матеріал, окрім графіті, виконаних із художньою майстерністю, потрібно фіксувати без змін, адже саме оригінальні джерела є найбільш інформативними та передають емоційну складову.

Таким чином, дотримання етичних норм дослідником, зокрема тих, що містяться у Кодексі етнологів, є важливим із низки причин. По-перше, ці норми дозволяють досягти мети дослідження – отримання знання та здійснення наукового відкриття із мінімізацією помилок, уникаючи фальсифікації та подаючи правдиві дані. По-друге, етичні норми сприяють формуванню культури у середовищі колег-науковців. Це означає популяризацію таких понять як довіра та взаємоповага, справедливість та визнання авторського права, уникнення плагіату. Врешті-решт, дослідник, який дотримується норм етики та моралі, заслуговує визнання та підтримки громадськості. Дослідники у галузі етики досліджень зазначають, що люди погоджуються на фінансування дослідницьких проектів за умови довіри якості та повноцінності такого дослідження.

Таким чином, сучасний науковець на шляху до здобуття наукових істин керується гласними та негласними правилами та приписами. Це сприяє появі на світ досліджень, які відповідають науковим стандартам та становленню дослідників, яких наслідують та цитують. Дотримання принципів «етнографічної етики», вироблених поколіннями етнографів-польовиків, роблять науку справжньою, інтелігентною, правдивою. Визнання та використання на практиці етичних норм спрямовує роботу дослідника у правильне русло, дозволяє порозумітись із колегами по ремеслу, співпрацювати і визнавати досягнення одне одного.

¹ National Institute of Environmental Health Sciences Official Page. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niehs.nih.gov/index.cfm>

² Див. глосарій загальноприйнятих термінів в дослідницькій етиці/Glossary of Commonly Used Terms in Research Ethics. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/glossary/index.cfm>.

³ Клятва Гіппократа. Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nmu.ua/zagalni-vidomosti/klyatva-gippokrata/>

⁴ Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К., 1994. – С. 316.

⁵ Боряк О. Емпіричні дослідження як «ризик шкоди»: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи//Народна творчість і етнографія. – 2003. – № 5–6.

⁶ Бріцина О. Сучасні аспекти методики збирання народної прози // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3.

В статтє говорится о понятїи етики иссследователя и ее использовании в ходе этнологического исследования. Тема актуальна ввиду расширения рамок современных этнологических поисков и обращения к темам, которые являются противоречивыми и провокационными, поэтому требуют от ученого особых подходов.

Ключевые слова: этика, этика исследования, Кодекс профессиональной этики этнолога.

This article is devoted to the concept of researcher's ethics and its disclosure during ethnological research. This is a topic of current interest due to the growing expansion of new areas of ethnological research, controversial and provocative.

Keywords: ethics, ethic of research, Codex of professional ethics of the ethnologist.